

VARHAINEN KESKIAIKA

Keskiaika Suomessa

Lännessä: 1150 - 1523

Idässä: 1300 - 1523

Pohjoisessa: ei ollut

UUSI USKONTO = KESKIAIKA

- Suomessa keskiaika alkoi **katolisen uskon** saapumisesta maahan
- 1000-1100-luvulla **lännessä ruumishautaukset** (itä-länsi-suunnassa)
  - Suurtilat olivat kristinuskon levityskeskuksia.
- 1100-luvun lopulla ruotsalaista kristittyjen maahanmuuttoa
- 1200-1300-luvulla **idässä ruumishautaukset** (itä-länsi-suunnassa)
- 1200-luvulla esineet jäivät kokonaan pois hautauksista.
- **1200-luku** on arkeologisesti aika, jolloin Suomi muuttui katoliseksi.

VARHAISHISTORIA: KIRJOITETUT LÄHTEET

- 1100-luku: **20** lähdettä (puolet kuuriasta)
- 1200-luku **200** lähdettä
- 1300-luku **1000** lähdettä (paperin käyttöönotto n. 1350)
- 1400-luku **4000** lähdettä
- 1540: Kustaa Vaasa määräsi voutien tilikirjat toimitettavaksi Tukholmaan > tiedon määrä "räjähti"
  - Maakirjat
  - Kymmenysluettelot
  - Mm. tieto kaikista kylistä ja jopa taloista

HARVAAN ASUTTU MAA

- Asutus tiheintä **Lounais-Suomessa ja Pohjanmaalla**
- **Itä ja pohjoinen** harvaan asuttua läpi keskiajan
  - Vain löyhä side Ruotsiin tai Novgorodiin
- 1100-luku: Suomessa **30.000 – 50.000 asukasta**
- 1349 Rutto Ruotsiin
- 1540 Suomessa **300.000 asukasta**

RUOTSALAINEN UUDISASUTUS

- Ruotsalaisia maahanmuuttajia 1100-luvulta alkaen
- Asettuivat **Ahvenanmaalle** ja mantereella **rannikolle**
- Muodostivat omia kyliä
- **Suomalaisen** oikeuden kylät: vanhoja viljajonoja, viljavero
- **Ruotsalaisen** oikeuden kylät: uudempia karjajonoja, voivero
- Suomalainen asutus levisi 1300-luvulta alkaen **rajan yli itään**

SAAMELAISET

- Geneettisesti 1. tulokkaiden perua 10.000 vuotta sitten
- Kieli syntyi rautakaudella (saamen kielet eriytyivät 1200-1300-luvulla)
- Rautakaudella saamelaisia vielä Pirkanmaalla ym. etelässä
- 300 – 700 asutuksen huomattava lasku
- 700 – 1300 asutuksen huomattava kasvu, kylät = kotarivit (10)
  - Haettiin turvaa kauppiaiden väkivaltaiselta verotukselta
  - Päälliköitä, joille kertyi varallisuutta
- 1400-1500-luvulla porotalous Ruotsista Suomeen
  - Yhtenäiskulttuurin hajoaminen
- Oma usko: seidat, noitarummut, noitakukkarot
-

"1, 2. JA 3. RISTIRETKI"

- Taustalla **lännen ja idän taistelu** rajamaista sekä **katolisen ja ortodoksisen uskon kilpailu**
- 1191 ja 1202 tanskalaisten ristiretket Suomeen (eivät jääneet)
- Perinteisen historiankirjoituksen 1. ja 2. "ristiretki" eivät nykyvalossa ole ristiretkiä, eivät ehkä edes historiallisia
  - n. 1155 kuningas Eerikin sotaretki lounaaseen (1. retki)
  - 1249 jaarli Birgerin sotaretki Hämeeseen (2. retki)
  - 1297 sotaretki Karjalaan (3. retki)
- 1323 Pähkinäsaaren rauha: Ruotsin ja Novgorodin välinen raja

LOUNAIS-SUOMI JA 1. RISTIRETKI

- 1147 alkoi Itämeren ristiretkiliike
- n.1155 Ruotsin **kuningas Eerik** ja **piispa Henrik** tekivät legendan mukaan ristiretken Lounais-Suomeen käännyttäen pakanat kristinuskoon.
  - Arkeologisesti tästä ei näy merkkejä.
  - Tosiasiassa lounaassa suomalaiset jo tuolloin kristittyjä
- Kuningas Eerikistä vain muutama historiallinen maininta
  - Ruotsin valtakunta oli vasta muotoutumassa
  - Eerik hallitsi vain Länsi-Götanmaata
- Piispa Henrikistä vain 1200-luvulla syntynyt kertomusperinne
- Mahdollisesti kyseessä oli ns. **ledning-sotaretki**

PIISPA HENRIK

- **Myyttinen hahmo:** Euroopassa tuhansia tarinoita lähetyssaarnaajapappien surmaamisesta
  - Näin saatiin tehtyä katolisen opin kaipaamia pyhimyksiä
- Legendan mukaan talonpoika Lalli surmasi Henrikin noin vuosi ristiretken jälkeen
- n. 1310 "piispa Henrikin" luut siirrettiin Nousiaisten kirkosta Turun tuomiokirkkoon, myöhemmin osa luista lahjoitettiin Ruotsiin
- Suomen ainoa katolinen pyhimys
- Pyhiinvaelluskohde: Pyhän Henrikin tie

KATOLINEN KIRKKO SUOMEEN

- 1164 perustettiin Uppsalan **arkkihiippakunta**
  - Suomi sen alaisuuteen
- **Piispa** Suomen kirkon johtajaksi
  - Turvatonta aikaa: Halikon aarre 1100-luvulta
  - Koroisten piispanlinna vallihaudan ja vallin takana, puolustustorni
- **Piispanistuin** siirtyi:
  - 1. n.1200 Nousiaisiin, 2. n.1240 Koroisiin, 3. n.1300 Turkuun
-

KIRKON VALTA VAKIINTUU

- 1220–1250 perustettiin **41 kirkkopitäjää**,
joille puiset kirkot
  - 1. kirkot suurtilojen maille perustettuja pieniä saarnahuoneita
- 1230-luvulla alettiin kerätä **kirkollisveroa**
- 1253 **Suomen piispa** mainittiin 1. kertaa Ruotsin piispaiuettelossa
- 1276 **Turun tuomiokapituli** = hiippakunnan hallintoelin
- 1276 **katedraalikoulu**
- n. 1300 **Turun tuomiokirkko** valmistui (aluksi puinen)
- 1500 noin **100 seurakuntaa** ja pappilaa sekä 30 kappelia
  - Kappalainen asui kirkkoherran kanssa pappilassa.

KIRKOT

- **Kivirakentaminen:** Ahvenanmaa 1200-luku, manner 1300-luku
  - Kirkot, linnat, muutama kartanolinna sekä kellareita
  - Tiilirakentaminen melko harvinaista (ikkunanpielet, uunit, kellarit)
- Kivikirkkoja tehty noin 100, säilynyt 70
  - Lisäksi 10 kivikirkosta ehdittiin rakentaa vain sakasti
  - Yleensä kivistä kirkkoa edelsi 2-3 puukirkkoa
- **1. Ahvenanmaan** kivikirkot 1260 - 1390
- Jomala 1275 - 1285
- **2. Varsinais-Suomen ja Uudenmaan** kivikirkot 1430 - 1480
- **3. Hämeen ja Satakunnan** kivikirkot 1500 - 1550
  - Närpiö 1556

USKONNON HARJOITTAMINEN

- Kirkkojen **maalaukset** olivat tärkeitä opin levittäjiä
- **Pyhimykset:** Henrik, Eerik, Olavi, Maria, Birgitta
- **Pyhiinvaellukset:** Hattula, Vadstena, Santiago de Compostela
- Kirkon **sisähautaukset** arvohenkilöille, muurin taus rikollisille
- **Pappilat** vauraita: runsaasti tuontiesineitä
- Suomessa **6 luostaria** / konventtia:
  - Dominikaanit: Turku 1249, Viipuri 1300/1400-l. taite
  - Fransiskaanit: Rauma, Viipuri, Kökar
  - Birgittalaiset: Naantali 1440
-

HÄME JA 2. RISTIRETKI

- 1237 paavi Gregorius IX kehotti Upsalan arkkipiispaa lähtemään **ristiretkelle Hämeeseen**
  - Hämäläiset olivat hylänneet kristinuskon ja palanneet pakanuuteen
- n.1249-1250 **jaarli Birger** teki "ristiretken" Hämeeseen
  - Lähde: 70 vuotta myöhemmin kirjoitettu Eerikinkronikka, joka on paljolti poliittista propagandaa
  - Kyseessä oli pikemminkin **sotaretki**, jota ei nykyisin enää pidetä ristiretkenä
- 1200-luvun loppu: **Hämeen linnan rakentaminen** (mainittu 1308)
- 1300 mennessä Häme liitetty osaksi Ruotsia

KARJALA JA 3. RISTIRETKI

- 1240 ruotsalaiset hävisivät Novgorodille taistelun Nevalla ja 1242 saksalainen ritarikunta hävisi sille Peipsijärvellä
- **Hämäläiset ja karjalaiset hyökkäilivät** toistensa maille.
  - **Ruotsi** tuki hämäläisiä, **Novgorod** karjalaisia.
  - Karjalaisilla oli yhä pakanausko, hämäläiset olivat jo katolisia.
- **1293 ruotsalaiset hyökkäsivät** Karjalaan ja valloittivat sen alueita.
  - 1351 paavi antoi jälkijättöisesti ristiretkibullan.
  - Karjalan retkeä voi siten pitää "oikeana" ristiretkenä.
  - **Viipurin linnaa** alettiin heti rakentaa valloituksen varmistamiseksi.
- 1311 Novgorod hyökkäsi Hämeeseen ja poltti Vanajan.
- 1319 Novgorod hyökkäsi Turkuun ja poltti sen.

RUOTSI JA SUOMI

- 1250-1300 Sveanmaa, Götanmaa ja Suomi kasvoivat selkeäksi Ruotsin valtakunnaksi.
- 1200-luvulla **kirkot ja linnat** toivat Ruotsin vallan Suomeen.
- 1250-luvulla kruunu alkoi **verottaa** suomalaisia
- **1323 Pähkinäsaaren rauha päätti ristiretkiajan Suomessa.**
  - Karjalaiset jäivät Novgorodin alaisuuteen.
- 1300-luvulla Ruotsin valta vakiintui Suomessa.
  - Suomi tunnettiin nimellä **Itämaa.**
  - Ainoastaan Varsinais-Suomea kutsuttiin Suomeksi.

KESKUSLINNAT VALLAN MERKKINÄ

- **Puolustus, hallinto ja mahtin näyttäminen**
- Aluksi käytössä suomalaisten **muinaislinnat**:
  - Liedon Vanhalinna edelsi Turun linnaa
  - Janakkalan Hakoisten linna edelsi Hämeen linnaa
  - Linnavuoria lienee ollut Hämeessä käytössä keskiajan lopulle
- 1200-luvun lopulla rakennettiin **Turun, Hämeen ja Viipurin linnat**.
  - Aluksi puisia varustuksia, vahvistettiin vaiheittain kivisiksi.
  - Päälinna + esilinna + latokartano + pellot + kalastamot
  - 1400-luvun tuliaseet: vahvistus kivellä, lisää korkeutta, pyöreät tykkitornit
- 1475-1485 **Olavin linnan** rakentaminen

PIENEMPIÄ LINNOJA PALJON

- 1200-1300-luvulla ainakin seuraavat linnat:
  1. Ulvila, 2. Porvoonjoen suu, 3. Helsingin Vartiokylän linnavuori, 4. Kokemäen Forbyn linnaluoto
- n. 1300 **Kuusiston piispanlinna**
- 1365 Albrecht Mecklenburgilaisen palkkioläänitykset saksalaisille
  - **Linnafeodalismi**, mm. Eurajoen Liinmaa ja muita pikkulinnoja
  - Talonpoikaikapinat lisääntyneenä rasisitusta vastaan, saksalaiset häipyi
- Bo Jonsson Grip rahoitti velkaista Albechtia: sai 1/3 valtiosta
  - 1370 **Raasepori**, 1384 **Korsholma**, 1388 **Kastelholma**
  - Myöhemmin siirtyivät kruunun keskuslinnoiksi

PIKKULINNAT KATOSIVAT

- Monet pienet linnat olivat lähinnä saarella tai niemellä sijaitsevia paaluvarustuksia.
  - Määräyksen mukaan eräässäkin linnassa sai olla vain 8 asemiestä.
- 1380-1390-luvulla useat pienet linnat joutuivat vitaaliveljien eli merirosvojen haltuun osana Kalmarin unionin synnyn sotia.
- Linnoja **tuhoutui**, kun ne valloitettiin takaisin vitaaliveljiltä.
- Useat pienet linnat myös **hylättiin** 1400-luvun alussa.
- Linnat raunioituivat tai ne purettiin. Vain muistitieto tai vähän kivijalkaa on enää jäljellä.
-